

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Μ. ΜΠΟΝΤΑΣ

ΤΕΩΣ Δ/ΝΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ
ΑΛΟΓΡΑΦΟΣ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΣΙΑΤΙΣΤΙΝΟΙ ΑΔΕΛΦΟΙ ΜΑΡΚΙΔΕΣ ΠΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ
Η ΠΡΩΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΕΛΙΜΕΙΑΚΑ»

Τεύχος 23 (Δεκέμβριος 1989)

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1989

ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Μ. ΜΠΕΝΤΑΣ
ΤΕΩΣ ΔΙΝΤΗΣ
ΔΥΜΟΣΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ
ΛΑΟΓΡΑΦΟΣ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ
Γ. ΣΦΗΚΑ 17 - ΤΗΛ. 24650 21614
503 00 ΣΙΑΤΙΣΤΑ

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΣΙΑΤΙΣΤΙΝΟΙ ΑΔΕΛΦΟΙ ΜΑΡΚΙΔΕΣ ΠΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ*

«Να έχωμεν το δίκαιον του να φανερώνωμεν την γνώμην μας και τους συλλογισμούς μας τόσον με την τυπογραφίαν όσον και με άλλον τρόπον».

Ρήγας Βελεστινλής

Η εργασία αυτή επιχειρεί να παρουσιάσει την πρώτη ελληνική τυπογραφία στην πιο σπουδαία αποστολή της, τη συμβολή της δηλαδή στο διαφωτισμό και την ελληνική επανάσταση και να προβάλλει τους πρωτοπόρους της, Σιατιστινούς αδελφούς Μαρκίδες Πούλιοι.

Μια συμπτωματική συγκυρία τοποθετεί το πρωτοφανέρωμα της τυπογραφίας ακριβώς εκείνον τον καιρό που διαλυόταν το βυζαντινό κράτος.

Τούτη η χρονική σύμπτωση δύμας στάθηκε ένας δείκτης και μια καθοριστική αφετηρία, που έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της πορείας της τυπογραφίας.

Πολλοί φωτισμένοι 'Ελληνες εκείνου του καιρού διέβλεψαν τον ανασχετικό ρόλο που θα έπαιξε η Δύση στη μεγάλη υπόθεση της εθνικής απελευθέρωσης και πολύ πρώιμα οδηγήθηκαν στη διαπίστωση, πως οι 'Ελληνες στο μεγάλο τους αγώνα για τη λευτεριά της πατρίδας δε θα είχαν να περιμένουν από κανέναν βοήθεια.

Στην αναζήτηση μέσων, εκείνοι που έταξαν ως σκοπό τους το συνεχή αγώνα για το ξεσκλάβωμα της πατρίδας, βρήκαν την τυπογραφία σαν το τελεσφορότερο μέσο και τον πιο συνεπή σύμμαχο. Έτσι αρχίζει ο φωτισμός του Γένους.

Η τυπογραφία έδωσε στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό τα μέσα της κυκλοφορίας των κηρυγμάτων του.

* Η εργασία αυτή παρουσιάστηκε σαν εισήγηση στις 17-8-1988 στη Σιάτιστα, στο Γυμνάσιο-Λύκειο «ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ» από τον συγγραφέα, στα πλαίσια του εορτασμού των 100 χρόνων από την ίδρυση του ιστορικού Τραμπαντζείου Γυμνασίου Σιάτιστας.

Η ελληνική διανόηση αρχίζει έναν αγώνα σκληρό και πολύπλευρο με τον λόγο. Τον λόγο τον προφορικό και γραπτό. Μα προπαντός με τον λόγο τον έντυπο. Είκοσι τρία μόλις χρόνια ύστερα από την πτώση της Πόλης, τυπώνεται το πρώτο ελληνικό βιβλίο. Στη συνέχεια ιδρύονται ελληνικά τυπογραφεία στη Βενετία και άλλες ιταλικές πόλεις. Με το μαράζωμα του ελληνισμού στην ιταλική χερσόνησο, η τυπογραφική δραστηριότητα ακολουθεί το υπόλοιπο ελληνικό ρεύμα που μετακινείται στις πόλεις της Κεντρικής Ευρώπης: Βιέννη, Λειψία, Βουδαπέστη.

Στις παραδουνάβιες ηγεμονίες της Κεντρικής Ευρώπης ανθούν και ευημερούν μεγάλες παροικίες Γραικών πραματευτάδων. Ο παροικιακός ελληνισμός της ιστορικής αυτής περιόδου, αποτέλεσμα πολεμικής βίας και διωγμών, στάθηκε ο πρωταρχικός παράγοντας στην ανάπτυξη και εξέλιξη του ελληνικού έθνους.

Η ελληνική παροικία της Βιέννης ειδικότερα, αναπτύσσει μεγάλη δραστηριότητα, ιδιαίτερα στα χρόνια που η Αυστρία είχε εμπλακεί σε πόλεμο με την Τουρκία. Περίπου 400.000 υπολογίζονται οι Έλληνες που είναι εγκατεστημένοι στα διάφορα εμπορικά κέντρα της Αυστρίας. Η υπογραφή της συνθήκης ειρήνης μεταξύ της Υψηλής Πύλης και της Αυλής των Αψβούργων και οι εμπορικές συνθήκες και συμβάσεις που ακολούθησαν, έδωσαν στο ελληνικό στοιχείο της Βιέννης ξεχωριστή θέση μεταξύ των ξένων που κατέφυγαν στην αυστριακή πρωτεύουσα.

Στα χέρια των έμπειρων στις εμπορικές συναλλαγές Ελλήνων, έπεισε το εμπόριο μεταξύ των αυστριακών και τουρκοκρατούμενων χωρών. Την οικονομική πρόδοση ακολούθησε η διεκδίκηση κοινωνικών δικαιωμάτων, προνομίων, από τις αυστριακές αρχές.

Αναγνωρισμένη και θεσμικά από τους αυτοκράτορες της Αυστρίας Μαρία Τερέζα στα 1776, Ιωσήφ Β' στα 1782, Λεοπόλδο Β' στα 1791 και Φρανσουά Α' στα 1794, η ελληνική παροικία της Βιέννης οργανώθηκε και αποτέλεσε πολιτιστικό κέντρο και εστία πνευματικής δραστηριότητας.

Ο Τύπος στάθηκε το κυριότερο μέσο διεκδίκησης δικαιωμάτων και διαφωτισμού. Με την ανάπτυξη και την πρόδοση του ελληνισμού της διασποράς και προπαντός με την πνευματική του δραστηριότητα, είναι συνυφασμένη η εμφάνιση και η ανάπτυξη της ελληνικής τυπογραφίας.

Οι έρευνες και οι μελέτες για την εμφάνιση του ελληνικού Τύπου, άρχισαν ήδη από τα πρώτα χρόνια άνθισης της ελληνικής δημοσιογραφίας. Το περιοδικό «Καλλιόπη» (Calliope) που πρωτοεκδίδεται στη Βιέννη στα 1819 από τον Αθανάσιο Σταγειρίτη, καθηγητή των Ελληνικών στη Βασιλική Ακαδημία της Βιέννης, επιχειρεί, στα δύο πρώτα του τεύχη, μια ιστορική ανασκόπηση της ελληνικής δημοσιογραφίας. Οι πληροφορίες του περιοδικού συγχειμένες και ασυμπλήρωτες, παρά το γεγονός ότι γράφηκαν 20 μόλις χρόνια μετά την πρώτη ελληνική εφημερίδα, αναφέρουν την ύπαρξη μιας ελληνικής εφημερίδας που εκδίδεται στη

Βιέννη την τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα και χρησιμεύει σαν όργανο για τα σχέδια του Ρήγα. Είναι επίσης γνωστό στους εκδότες του περιοδικού το όνομα του συντάκτη της: *Πούλιος*, όπως και η αιτία της εξαφάνισης του φύλλου. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Οι τρελλοί νέοι της εποχής εκείνης». Από τη φράση αυτή ο αναγνώστης μπορεί να αντιληφθεί την έντονα απολυταρχική αυστριακή λογοκρισία στη φιλελεύθερη ιδεολογία.

Αντίθετα, στη μελέτη «*O Τύπος στην σύγχρονη Ελλάδα μέχρι το 1871*» ενός ανώνυμου Ελληνιστή, που περιέχεται στα «*Χρονικά του Συνδέσμου* για την προώθηση των ελληνικών σπουδών στη Γαλλία, 1871» (σελ. 47-179), είναι γνωστό το όνομα της πρώτης ελληνικής εφημερίδας —«ΕΦΗΜΕΡΙΣ»— της Βιέννης.

Σήμερα, χάρη σε ερευνητικές προσπάθειες του Δ. Πετρακάκου («*Δημοσιογράφοι και Δημοσιογραφία*», Αθήνα 1921), του Δημοσθένη Ρούσου, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου («*Οι πρώτοι Έλληνες Δημοσιογράφοι*», στο «*Έλευθερο Βήμα*» των Αθηνών 1928), και του Γεωργίου Λαζαρίου («*Ο Ελληνικός Τύπος της Βιέννης*», Αθήνα 1961), η ιστορία της πρώτης ελληνικής εφημερίδας είναι γνωστή με ακρίβεια.

Ήδη πριν τη Γαλλική Επανάσταση, ο Ζακονθινός λόγιος Γεώργιος Βεντότης ιδρύει το 1784 στη Βιέννη το πρώτο ελληνικό τυπογραφείο, το οποίο όμως κλείνουν οι αυστριακές αρχές απαντώντας στις διαμαρτυρίες των Βιεννέζων τυπογράφων. Στον Βεντότη αποδίδει ο Λάιος στη γνωστή έρευνά του για τον Τύπο της Βιέννης και τις πρώτες απόπειρες έκδοσης ελληνικής εφημερίδας, τις οποίες όμως καταπνίγει η αυστριακή και τουρκική αντίδραση.

Ένα άλλο ελληνικό τυπογραφείο στη Βιέννη, εκείνο που κατά τον Νίκο Σκιαδά σ' όλη την ιστορία των προεπαναστατικών ελληνικών τυπογραφείων σημαδεύεται με τη μεγαλύτερη δόξα, ήταν αυτό των Σιατιστινών βιβλιοπωλών, τυπογράφων και εκδοτών Αδελφών Μαρκίδων Πούλιου. «*Οι σπουδαιότεροι συνεργάται και παραστάται τοῦ Ρήγα*», γράφει ο Λάιος, «*ύπηρξαν οἱ τυπογράφοι Μαρκίδαι Πούλιοι*».

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες του ίδιου ιστορικού, στο βιβλίο του «*Οι Αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, ο Γεώργιος Θεοχάρης και άλλοι σύντροφοι του Ρήγα*», Αθήνα 1958, ο Μάρκος Πούλιος, πατέρας των Μαρκίδων Πούλιου που ήταν στα 1776 εγκατεστημένος στη Βιέννη, καθοδήγησε νωρίς τους γιους του στο εμπόριο και φρόντισε να μάθουν λόγιστικά και ξένες γλώσσες (γερμανικά, γαλλικά, ιταλικά και λατινικά).

Στα 1959 ανευρέθηκε στον Ιερό Ναό της Αγίας Τριάδας Σιάτιστας από τον αείμνηστο συμπατριώτη μας Νέστορα Τσιρλιγκάνη, μαρμάρινος σταυρός με την επιγραφή «*ΠΟΥΛΙΟ ΜΑΡΚΟ*» (προφανώς Πούλιος Μάρκου) και τη χρονολογία 1755. Η παραπάνω χρονολογία παρέχει την ασφαλή πληροφορία ότι κατά το έτος αυτό υπάρχει στη Σιάτιστα οικογένεια Πούλιος Μάρκου. Την ευπορία της

Ο σταυρός με την επιγραφή «ΠΟΥΛΙΟ ΜΑΡΚΟ» του 1755.

οικογένειας του πραματευτή, πιστοποιεί η ύλη του σταυρού που βρέθηκε στη Σιάτιστα και για τον οποίο ο αείμνηστος συμπατριώτης μας Δημήτριος Χατζής μας πληροφορεί ότι: «'Ο σταυρός δύ όποιος γράφει Πούλιο Μάρκο ήτοι Πούλιος Μάρκου δχι Μάρκος Πούλιου, πού είναι πατέρας τῶν Μαρκίδων, ἀνήκει στὸν πάππο τῶν Μαρκίδων Πούλιουν πού πέθανε στὴ Σιάτιστα τὸ ἔτος 1755» (Εφημερίδα «ΜΑΡΚΙΔΑΙ» στο φύλλο II του 1960 που εξέδιδε το Τραμπάντζειο Γυμνάσιο - Οικοτραφείο Σιάτιστας).

Η συχνή και διαδοχική από γενιά σε γενιά εναλλαγή των ονομάτων Πούλιος και Μάρκος εξηγεί και τον λόγο της διατήρησης των δύο επωνύμων από τους Μαρκίδες Πούλιου.

Οι γιοι του Μάρκου Πούλιου, Πούλιος ή Πούπλιος Μαρκίδης Πούλιος και Γεώργιος Μαρκίδης Πούλιος εργάζονταν στην αρχή στο τυπογραφείο της φίρμας

Μπωμάιστερ (Baumeister), όπου τύπωσαν δοκιμαστικά το πρώτο φύλλο της εφημερίδας τους.

Στα 1793 υποβάλλουν αίτηση για έκδοση άδειας εκτύπωσης με δική τους πατέντα, εκκλησιαστικών ορθόδοξων βιβλίων, σχολικών εγχειριδίων και ημερολογίων. Η αίτησή τους απορρίπτεται, με το αιτιολογικό ότι δεν είχαν την απόλυτη διεύθυνση του τυπογραφείου Μπωμάιστερ. Σε σύντομο ωστόσο χρονικό διάστημα κοινοποιήθηκε έγκριση της αίτησης τους για τη λειτουργία τυπογραφείου στο όνομα τους, το οποίο υπήρχε μέχρι τα 1800 με την επωνυμία «Μαρκίδες Πούλιου» στη γειτονιά Fleischmarkt και αργότερα στην οδό Adlersgasse.

Από τα 1793 «Η ΕΦΗΜΕΡΙΣ» εκδίδεται με την αναγραφή στην προμετωπίδα της «Παρά των Μαρκίδων Πούλιου». Την ίδια χρονιά φιλοτέχνησαν και δικό τους σήμα που παριστάνει την Αθηνά με δόρυ και ασπίδα που φέρει το μονόγραμμά τους. Με το ίδιο σήμα κόσμησαν τα εξώφυλλα βιβλίων που τύπωναν, όπως το βιβλίο του Σιατιστινού Θωμά Δημητρίου «Χειραγωγός ἐμπειρος εἰς τὰ τῆς πραγματείαν» (Βιέννη, 1793).

Την εποχή εκείνη, η Βιέννη, όντας μεγάλο εμπορικό κέντρο, αποτελούσε και κέντρο διασταύρωσης ειδήσεων Ανατολής-Δύσης. Οι Έλληνες της Βιέννης αισθάνθηκαν την αναγκαιότητα ενός οργάνου που θα διευθετούσε όλες τις ειδήσεις, απ' τη μια για τις ανάγκες του εμπορίου τους και απ' την άλλη για τη διασφόρηση των απόψεων, σχετικά με τις αλλαγές που επέφεραν η Γαλλική Επανάσταση και ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος.

Μια τέτοια κατάσταση οδήγησε στη γέννηση της πρώτης ελληνικής εφημερίδας, που τυπώθηκε στις 31 Δεκεμβρίου 1790 με τον τίτλο «ΕΦΗΜΕΡΙΣ» στο τυπογραφείο των Σιατιστινών Αδελφών Μαρκίδων Πούλιου, το οποίο ωστόσο λειτουργούσε στο όνομα του Βιενέζου Μπωμάιστερ.

Μετά την υποβολή αίτησης του Πούλιου Πούλιου στις 27-6-1790 για άδεια έκδοσης ελληνικής εφημερίδας και την κοινοποίηση της έγκρισής της (15-10-1790), οι Μαρκίδες κυκλοφόρησαν αμέσως την επομένη (16-10-1790), μια διεξοδική έντυπη αγγελία όπου δήλωναν ότι η «ΕΦΗΜΕΡΙΣ» θα περιελάμβανε διεθνή ειδησιογραφία όχι μόνο για πολεμικά, αλλά και για πολιτικά και οικονομικά γεγονότα και ότι παράλληλα θα γινόταν και ιδιαιτερή έκδοση η οποία θα περιελάμβανε τα συμβάντα στην επικράτεια της Τουρκίας, για «νά ἀποφευχθῆ κάθε αἴτιον σκανδαλοποία».

Η ιδιαιτερότητα αυτή υποδηλώνει το διπλό σκοπό της εφημερίδας: να ενημερώνει τους Έλληνες της Βιέννης και των άλλων ευρωπαϊκών πόλεων για τα γεγονότα της Τουρκίας και να διαφωτίζει τους Έλληνες της Τουρκίας για τις αλλαγές που συντελούνταν στην ευρωπαϊκή επικράτεια.

Το πρώτο φύλλο της εφημερίδας τυπώνεται, όπως αναφέρθηκε, στις 31-12-1790. Η λέξη εφημερίς, η οποία υιοθετήθηκε αργότερα απ' όλο τον ελληνικό ημερήσιο Τύπο, είχε αντληθεί απ' την Αρχαία Ελληνική Ιστορία. Ο Πλούταρχος,

Nro. I.

EN BIENNII, TRITH, TH 31. Δεκεμβρίου 1790.

Tū Čikāyāwāc.

Първата съдебна прокуратура
има право да съди всички
закони, които са в сила, и да
направи съдебни решения, и
да изпълнява съдебните решения
и да прави съдебни присъди, и
да изпълнява съдебните присъди.

Η πρώτη σελίδα της εφημερίδας των Σιατιστινών Μαρκίδων Πούλου.

στο βίο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, χρησιμοποιεί τη λέξη στον πληθυντικό με την έννοια των «Χρονικών». Στις περίφημες «ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ» του Μεγάλου Αλεξάνδρου αποδειτιώνονταν όλα τα περιστατικά της μεγάλης του εκστρατείας και περιλαμβάνονταν οι «ἀπογραφές» ἐφ' ἑκάστης ήμέρας συμπτικότων».

Παρενθετικά να σημειώσουμε πως οι Μαρκίδες Πούλιου ταυτόχρονα με την ελληνική, «ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ», εξέδιδαν και εφημερίδα στη σερβική γλώσσα με τον τίτλο «ΣΕΡΒΙΚΑ ΝΕΑ» για τους Σέρβους της Αυστρίας.

Η τελευταία κυκλοφόρησε από τις 14 Μαρτίου 1791 ως τις 10 Δεκεμβρίου 1792. Αργότερα πέρασε στη διεύθυνση του Σέρβου Στογιά Νοβάκοβιτς και συνέχισε την έκδοσή της με άλλο τίτλο. Υπήρχαν σημεία σύμπτωσης στην ύλη τους, αλλά στο μέτρο που ήταν ενδιαφέρουσα για το αναγνωστικό κοινό και των δύο.

Η ακριβής ημερομηνία του πρώτου φύλου της «ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ» παρέμεινε για αρκετό καιρό άγνωστη.

Μόνο στα 1928 ανακαλύφτηκε από τον Έλληνα λόγιο Δημοσθένη Ρούσσο, καθηγητή του Πανεπιστημίου του Βουκουρεστίου, πλήρης σειρά της πρώτης γρονιάς κυκλοφορίας της εφημερίδας στη Βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας,

ΕΦΗΜΕΡΙΣ,

ετ' ἔτος

ΑΚΡΙΒΕΣ ΛΑΠΑΝΘΙΣΜΑ

τῶν κατὰ τὸν ἐνεργῶτα χρόνον αἴξιολο-
γυτίσαν, ναὶ μὲν, ἢ ἀκριβεσίους παγκοσμίων
συμβιβαστών, ἂπειροφύλακας εἰς
μηλῶν, δίκαιοι μελίσσης, ἀταταχό-
φλέσ τῶν πολλῶν περὶ τὰ
νίζ περιεργίας φλορφρά.
οντος ἵκειδεστροι.

Πλατεία

ΜΑΡΚΙΔΩΝ ΠΟΤΔΙΟΥ.

ΒΙΕΝΝΗ

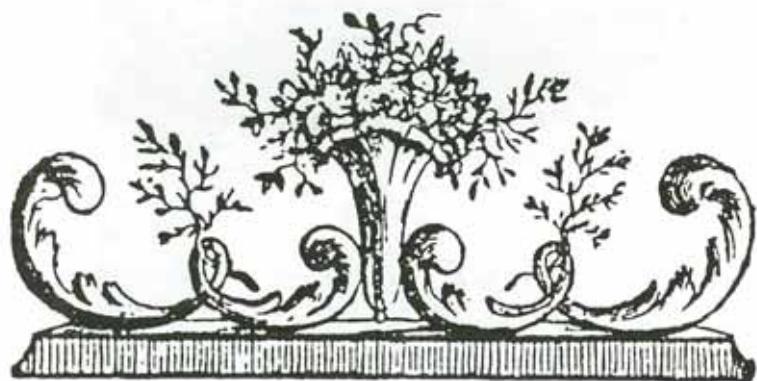
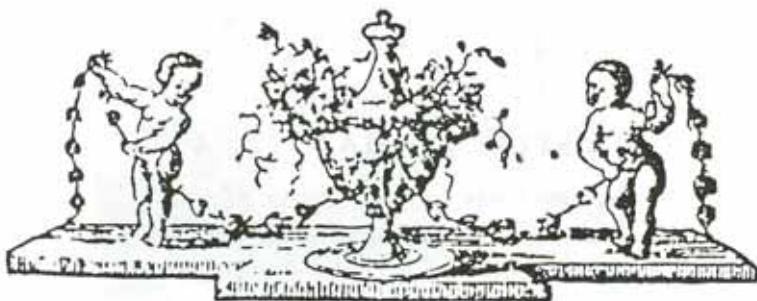
1793.

η οποία περιελάμβανε και το πρώτο φύλλο της εφημερίδας με ημερομηνία 31 Δεκεμβρίου 1790.

Μια άλλη συλλογή της «ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ», όπως μας πληροφορεί ο Νικηφόρος Μοσχόπουλος στην ιστορική του μελέτη για τη «Συμβολή του Τύπου στην Αναγέννηση των Βαλκανίων» (1931), υπάρχει στη Μονή Ιβήρων του Αγίου 'Ορους. Επίσης μια ασυμπλήρωτη συλλογή των ετών 1792, 1793 και 1794, βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη Κοζάνης.

Ακόμα διάφορες ασυμπλήρωτες συλλογές, όπως μας πληροφορεί ο Γεώργιος Λάιος στο βιβλίο του «Ελληνικός Τύπος της Βιέννης», Αθήνα 1961, υπάρχουν στις παρακάτω βιβλιοθήκες: Βιβλιοθήκη Βουλής Ελλήνων των ετών 1790 μέχρι 1797, Βιβλιοθήκη Μονής Λαύρας Αγίου 'Ορους του έτους 1794, Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητας Kecskemet της Ουγγαρίας των ετών 1790 και 1791 και Βιβλιοθήκη Γεωργίου Ζαβίρα στη Βουδαπέστη του έτους 1792.

Αρχικά η «ΕΦΗΜΕΡΙΣ» εκδιδόταν δύο φορές την εβδομάδα, Τρίτη και

Διακοσμήσις της «Εφημερίδος» του 1792.

Παρασκευή, με τέσσερις ή οκτώ σελίδες ανάλογα με την πληθώρα της ύλης, ενώ όταν επρόκειτο να καλυφθούν σπουδαία γεγονότα εκδιδόταν και σε έκτακτα εικονογραφημένα παραρτήματα. Οι δίστηλες σελίδες της είχαν διαστάσεις $0,23 \times 0,18$ μ. Η ετήσια συνδρομή είχε ορισθεί σε 14 φιορίνια. Κατά το δεύτερο έτος που αρχίζει με το φύλλο της 2ας Ιανουαρίου 1792, έγινε μικρότερου σχήματος αλλά με περισσότερες σελίδες: δεκατέξι σελίδες διαστάσεων $0,18 \times 0,12$ μ. Το ίδιο σχήμα διατήρησε και κατά τα επόμενα έτη μέχρι το τέλος της έκδοσής της.

Οι κυριότερες πηγές από τις οποίες οι Μαρκίδες Πούλιου αντλούσαν τις διεθνείς ειδήσεις, ήταν η επίσημη αυστριακή εφημερίδα «ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ BIENNHES», δύος και άλλες ξένες εφημερίδες.

Οι επιδράσεις των ξένων εφημερίδων γίνονται φανερές και στη γλωσσική διατύπωση. Οι συντάκτες της φαίνεται ότι δεν είχαν βαθιά γνώση των αρχαίων ελληνικών. Μεταφράζοντας την ειδησεογραφία των ξένων εφημερίδων, χρησιμοποιούσαν συχνά λέξεις γερμανικές με ελληνικούς χαρακτήρες.

Τα φύλλα της εφημερίδας είχαν ποικίλες διακοσμήσεις. Από το 1793 ως το 1797 χαρακτηριστικό της διακοσμητικής προμετωπίδας ήταν η κιβωτός με την επιγραφή μέσα σε καλλιτεχνικό σύμπλεγμα «ΕΦΗΜΕΡΙΣ».

Η διαφήμιση είναι σπάνια. Ωστόσο, στο φύλλο 40 του έτους 1797, συντούμε μια ενδιαφέρουσα αγγελία ενός προικοθήρα της εποχής. Την μεταφέρουμε όπως έχει:

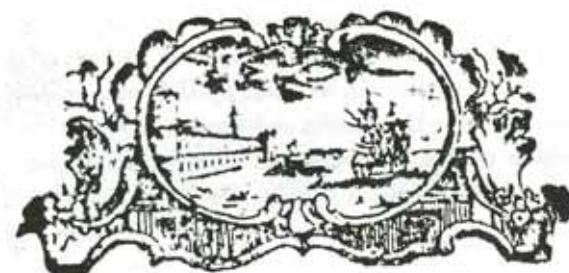
«Ἐνας νέος κουτσός μέν ὀλίγον, ἀλλά πολλά πλούσιος, ἔχοντας σκοπόν ἵνα ὑπανδρευθῇ, ζητεῖ γυναίκα μὲ τοὐλάχιστον 10 χιλιάδες (φιορίνια) ἀλλέως μήνιν ἀποβλέπων μῆτε εἰς τὴν σωματικὴν τῆς ὥραιότητα, μῆτε εἰς τὰ ἡθη. "Οθεν ὅποια ἀγαπήσει νά συζευχθῇ μετ' αὐτοῦ, ἀς γράψῃ πρός ἡμᾶς φανερώνουσα τὸ ὄνομά της, τὴν ἡλικία καὶ τὸν τόπον εἰς τὸν ὅποιον εὑρίσκεται".

Ίσως πρόκειται για τον πρώτο ἀντρά που αναζητά σύζυγο μέσω του Τύπου. Βρισκόμαστε στα 1797.

Ενδιαφέρουσα διαφήμιση είναι και αυτή ενός 'Ελληνα καφεπώλη: «Ο 'Ιωάννης Ντιουκάτι, καφεπώλης, ἀνακοινώνει εἰς τὸ ἀξιότιμον κοινόν, ὅτι θέτει εἰς τὴν διάθεσιν πρός πᾶσαν ἀνεστιν ιδιατέρους χώρους εἰς πρώτον δροφον, διά κάπνισμα, διά μπιλιάρδο μέ τὴν ἄρα η μέ τὴν παρτίδα, ἐπίσης εἰς τὸ βάθος δωμάτιον διά χαρτοπαίγνιον καὶ ἐπί πλέον τὴν ἐλληνικὴν "Εφημερίδα" τῶν 'Αδελφῶν Μαρκίδων Πούλιου ἐκ Σιατίστης».

Ο αριθμός των πωλήσεων αρχικά δε φαίνεται να είναι σημαντικός. Τη μεγαλύτερη κυκλοφορία είχε η εφημερίδα στις παραδουνάβιες χώρες, απ' όπου είχαν εγγραφεί πολλοί συνδρομητές, οι λεγόμενοι *αμπονάτοι*. Η εφημερίδα βασιζόταν κυρίως στις ανταποκρίσεις από τη Βλαχία, τη Μολδαβία και Κωνσταντινούπολη.

Στα διεθνή γεγονότα της εποχής η «ΕΦΗΜΕΡΙΣ» κρατά μια θέση ευέλικτη, τέτοια που να της επιτρέπει τη συνεχή έκδοση.

Διακόσμηση της «Εφημερίδος» κατά τους πρώτους μήνες του 1793.

Διακόσμηση δλων των φύλλων της «Εφημερίδος» από το 1793 μέχρι το 1797.

Οι πόλεμοι της Αυστρίας και Ρωσίας κατά της Τουρκίας κρατούν πολύ το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού. Στον πόλεμο Αυστρίας-Τουρκίας οι εκδότες έβλεπαν να προωθείται η ελληνική υπόθεση. Σαφέστερη είναι η θέση της εφημερίδας στο ρωσο-τουρκικό πόλεμο: «Αἱ συχναὶ καὶ δηρήγοραι νίκαι τῶν Ρουσσῶν», γράφει, «ἔσπειρον φόβον καὶ τρόμον εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν Ὀθωμανῶν» (αριθ. 4/10-1-1791) και παρακάτω σχολιάζει ότι η Πόλη αῆθελε καταπλακωθῆ ἀπό τοὺς Γκιαούρηδες» αν αυτοί ενώνονταν με τους Ρώσους. Με τις ειδήσεις αυτές αναπτερώνεται το εθνικό φρόνημα, αλλά δίνεται και γραμμή, όπως θα λέγαμε σήμερα, στους αναγνώστες.

Τα νέα της «Εφημερίδας», όπως αφηγείται στο βιβλίο του «Κωνσταντινούπολη: Αρχαία και Σύγχρονη» ο 'Αγγλος εκπρόσωπος της Βρεττανικής Πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη Νταλχαγουέ, διαβάζονταν με απληστία απ' τους 'Ελληνες σαν το μεγαλύτερο μαντείο.

Η δράση των αδελφών Πούλιου σαν τυπογράφων και δημοσιογράφων, κορυφώνεται στα πλαίσια της συνεργασίας τους με το Ρήγα Βελεστινλή.

Η πρώτη γνωριμία τους με το Ρήγα έγινε τον Ιούνιο του 1790, όταν εκείνος πήγε στη Βιέννη και τύπωσε στο τυπογραφείο του Μπωμάιστερ το πρώτο του

O Ρήγας Φερραίος στο τυπογραφείο των Σιατιστινών Μαρκίδων Πούλιου.

βιβλίο με τίτλο: «Το σχολείο των ντελικάτων εραστών». Ο Ρήγας έμεινε στη Βιέννη ως το τέλος του 1790 και πιθανότατα πήρε μέρος σ' όλη την προκαταρκτική εργασία για τη σύνταξη και έκδοση της πρώτης ελληνικής εφημερίδας.

Τον Αύγουστο του 1796 ο Ρήγας Βελεστινλής επιστρέφει ξανά στη Βιέννη, μετά την προετοιμασία των γραπτών του, ως εθνεγέρτης της συμπαγούς ελληνικής παροικίας της. Οι Μαρκίδες έγιναν οι πρώτοι συνεργάτες του και έθεσαν στη διάθεσή του το υπερσύγχρονο για την εποχή τυπογραφείο και την εφημερίδα, τα σπουδαιότερα μέσα για την πλατειά διάδοση των εθνικών κηρυγμάτων του.

Στην ανάκριση που έγινε κατόπιν από τις αρχές της Βιέννης, διαπιστώνεται: «Συχνά ώμιλουν μεταξύ των (Ρήγας και Πούλιος) περί τού τρόπου κατά τόν όποιον θά ήδυνατο νά διαφωτισθῇ τό ἐλληνικόν ἔθνος, τέλος δέ ἐσυμφώνησαν νά πραγματοποιήσουν τήν διαφώτισιν δι' ἔκδόσεων βιβλίων».

Ο Ρήγας, έχοντας την κάλυψη των δύο αδελφών Μαρκίδων Πούλιου, τυπώνει παράνομα τα εθνεγερτικά του βιβλία σε πεζά και έμμετρα: «Ο Νέος Ανάχαρσις», «Η Χάρτα», «Ο Ηθικός Τρίπον», «Ο Πατριωτικός Ύμνος», «Ο Θούριος», «Το πολίτευμα της Ελληνικής Δημοκρατίας», «Η διακήρυξη των δικαίων».

τυπώθηκαν όλα τη νύχτα γιατί ήταν λαθρέτυπα.

Η εκτύπωση της «Χάρτας» του Ρήγα σε 12 αντίτυπα ανακοινώθηκε στην «ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ» με το νούμερο 41 της 20ης Φεβρουαρίου 1797: «*'Η σαλπιζομένη Χάρτα έτοιμαζομένη τυποῦται δλη ἥγον καὶ τά δώδεκα φύλλα... μέχρι τέλους Ἀπριλίου τοῦ 1797 ἔτους καὶ ἔχει νά πωληθῇ μέχρι τέλους Μαΐου.*

Τον Οκτώβριο του 1797 τυπώθηκαν στο τυπογραφείο των Σιατιστινών Μαρκίδων Πούλιου 3.000 αντίτυπα της επαναστατικής προκήρυξης του Ρήγα, όπου καλούσε τους Έλληνες και τους άλλους βαλκανικούς λαούς να αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό.

Στη διάρκεια της τύπωσης του προπαγανδιστικού υλικού του Ρήγα και η «ΕΦΗΜΕΡΙΣ» πήρε έντονα πατριωτικό-επαναστατικό χαρακτήρα, προκαλώντας την αυστηρή λογοκρισία της αυστριακής αστυνομίας.

Η εκδοτική εργασία των Σιατιστινών τυπογράφων ήταν η συνισταμένη και ο συνδετικός κρίκος όλων των άλλων ενεργειών της συντροφιάς του Ρήγα.

Ο Πούλιος Πούλιος μάλιστα, τον Δεκέμβριο του 1796, ταξίδεψε στη Ρουμανία εμπορευόμενος γαλλικά μυθιστορήματα, τα οποία οι βιεννέζικες αρχές χαρακτήρισαν αργότερα συγγράμματα αθεϊστικά και επαναστατικά. Το ταξίδι του είχε ουσιαστικά πολιτικούς σκοπούς. Ο Πούλιος αποτελούσε τον σύνδεσμο ανάμεσα στο Ρήγα και το όλο επαναστατικό δίκτυο.

Αργότερα μπαίνει στην υπηρεσία της γαλλικής εφημερίδας «*Répoumpplik*» (Republique), αποστέλλοντας με αμοιβή 300 φράγκα το μήνα, ανταποκρίσεις για τα γεγονότα στη Βλαχία, Μολδαβία, Κωνσταντινούπολη, Ελλάδα και σ' όλη την Ανατολή.

Σημειώνει και πάλι ο Λάιος «*"Οταν διόλεμος έκείνος (Ρωσίας και Αυστρίας κατά της Τουρκίας) έληξε, τότε έστρεψαν τίς έλπιδες τους πρός τά κηρύγματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἴσοτητας καὶ τῆς ἀδελφοσύνης καὶ πρός τά προελαύνοντα στρατεύματα τῆς Γαλλίας. Στήν αρχή κάπως συγκεκαλημένα καὶ ἔπειτα πιό φανερά ἔκαμαν τήν ἐφημερίδα τους φορέα δημοκρατικῶν ίδεων".*

Ο Γεώργιος Πούλιος, «το κακόν εκείνο υποκείμενο», όπως τον χαρακτηρίζει ο πρεσβευτής της Αυστρίας στην Πόλη βαρώνος Χέρμπερτ Ράτκελ σε αναφορά του της 31ης Ιανουαρίου 1798 στο Γηπουργείο Εμπορίου της Βιέννης, φανατικά προσηλωμένος στις γαλλικές δημοκρατικές ιδέες, είχε προμηθεύσει τον Ρήγα με τα κείμενα του γαλλικού πολιτεύματος, από τα οποία εκείνος άντλησε στοιχεία για τη συγγραφή του «*Πολιτεύματος της Ελληνικής Δημοκρατίας*».

Οι δύο αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου εργάστηκαν τόσο σαν Έλληνες πατριώτες για την πραγματοποίηση του σχεδίου του Ρήγα, όσο και σαν δημοκράτες πράκτορες της Γαλλικής Επανάστασης.

Οι αγώνες για τα «*Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη*», τα ψηφίσματα του γαλλικού Κοινοβουλίου, η εκτέλεση της Μαρίας Αντουανέττας, η δολοφονία του Μαρά, οι λαϊκές διαδηλώσεις στο Παρίσι, περιγράφονται με

ακριβείς λεπτομέρειες στα φύλλα της «ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ». Τα φύλλα των ετών αυτών αποτελούσαν αληθινή επαναστατική προπαγάνδα.

Η έκδοσή της συνεχίστηκε μέχρι το 1797.

Μετά την προδοσία και σύλληψή του Ρήγα στην Τριέστη (19 Δεκεμβρίου 1797) ακολούθησαν συλλήψεις, ανακρίσεις και φυλακίσεις όλων των συντρόφων του, όπως μας πληροφορούν τα δημοσιευθέντα έγγραφα του Λεγκράντ, Σπυρίδονα Λάμπρου (1891) και Κωνσταντίνου Αμαντού (1930).

Η κατηγορούσα αρχή κατανέμοντας τις ειδύνες στους συλληφθέντες βρήκε ότι «...Ο Πούλιος ἐνοχοποιεῖται ὅτι τύπωσε τὴν περιβόητον προκήρυξη τοῦ Ρήγα εἰς τὸ τυπογραφεῖον τους εἰς 3.000 ἀντίτυπα χωρὶς νά ὑποβάλλῃ τὸ χειρόγραφον προηγουμένως εἰς τὴν λογοκρισίαν πρός ἔγκρισην... Παρά τῷ Πουλίῳ ἐτυπώθη ἀκόμη καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ρήγα “Ἐγκόλπιον” καὶ τὸ βιβλίον “Ἀνάχαρσις”...».

Μετά τις σχετικές ανακρίσεις και την πλήρη αποκάλυψη του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα, ο βαρώνος Χέρμπερτ Ράτκελ πρεσβευτής της Αυστρίας στην Πόλη, έστειλε στον Γουργό Εξωτερικών της Αυτοκρατορίας Θούγκουτ (10 Ιουλίου 1797) το παρακάτω έγγραφο:

«Ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν μέχρι τοῦδε συλληφθέντων συνενόχων εἴρισκεται καὶ ὁ γνωστός Ἔλλην ἐφημεριδογράφος Γεώργιος Πούλιος καὶ ἐπειδὴ οὗτος παρὰ τὸν διορισθέντα λογοκριτή ἐτόλμησε νά παρεμβάλλῃ ἐσχάτως εἰς τὴν ἐφημερίδα του διάφορα ἀπρεπή δημοσιεύματα, ἀπηγορεύθη πλέον τελείως ἐκ μέρους τῶν Ἀρχῶν ἡ δξακολούθησις αὐτῆς τῆς ἐφημερίδος καὶ τοιουτοτρόπως ἐξεπληρώθη ἐπίσης ἡ ἐπανειλημμένως ἐκφρασθεῖσα ἐπιθυμία τῆς Πύλης».

Έχουμε επίσης και παρόμοια ανακοίνωση του αυστριακού πρακτορείου Τύπου στην Κωνσταντινούπολη (της 18ης Ιουλίου 1797), γραμμένη στα ιταλικά, με την οποία γνωστοποιείται το κλείσιμο της «Gazetta greca di Vienna».

Η αυστριακή αστυνομία δημεύει την περιουσία των αδελφών Πούλιου και τους εξορίζει από την Βιέννη.

Εντολοδόχοι του Μέττερνιχ διαλύουν το χειροπιεστήριο.

Ο Γεώργιος Πούλιος διώκεται, εγκαταλείπει την Αυστρία και εγκαθίσταται στην πόλη Furth (Φυρτ) κοντά στη Νυρεμβέργη. Ο Πούλιος Πούλιος είχε μεταβεί (από τον Δεκέμβριο του 1796) στη Μολδοβλαχία για να πουλήσει γαλλικά βιβλία. Ο αυστριακός Ratkehl απευθύνεται στις 2 Σεπτεμβρίου 1797 στον ηγεμόνα της Βλαχίας Αλέξανδρο Γψηλάντη, ζητώντας του να αέμποδίσῃ τὸν Πούλιο νά προδιαθέτῃ εύνοϊκά τους Ἔλληνες ἀπέναντι στὴν δημοκρατικὴ Κυβέρνηση τῆς Γαλλίας».

Ο Αλέξανδρος Γψηλάντης, εντεταλμένος εκπρόσωπος της Πύλης στη Μολδαβία, ζητά την κατάσχεση των βιβλίων του Πούλιου. Ο ίδιος αναχωρεί από το Βουκουρέστι στις 29 Μαρτίου 1797.

Ωστόσο το τυπογρεφείο συνεχίζει να λειτουργεί ως το οριστικό του κλείσιμο στις 20 Ιουνίου 1798.

Η τελική εκτίμηση είναι ότι, η πρώτη ελληνική εφημερίδα διέγραψε την τροχιά της αγωνιζόμενη μέσα σ' ένα απολυταρχικό περιβάλλον για τις ιδέες τής ελευθερίας, ενάντια στο δεσποτισμό των Αψβούργων και την τυραννία των Σουλτάνων.

Τα φύλλα της «ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ», από τις 31 Δεκεμβρίου 1790 μέχρι τις 20 Ιουνίου 1798, εκτός από την ιστορική, μουσειακή και συλλεκτική τους αξία, αποτελούν μαρτυρίες του αγώνα του Ρήγα και των πατριωτών αρωγών του αδελφών Πούλιου, που διακινδύνευσαν τη ζωή τους και χάρισαν την περιουσία τους υπηρετώντας τις ιδέες της λευτεριάς και της δημοκρατίας.

Οι αποτιμήσεις πολλών ιστορικών για τον ρόλο της πρώτης ελληνικής εφημερίδας τονίζουν την τεράστια απήχησή της στον απόδημο ελληνισμό και την αποφασιστική ώθηση που έδωσε στο κίνημα της απελευθέρωσης του ελληνισμού, με τον επηρεασμό και τη διαμόρφωση κοινής γνώμης.

Ακόμα και η δεύτερη ελληνική εφημερίδα (οι «Ειδήσεις από τα Ανατολικά μέρη») και η τρίτη (ο «Ελληνικός Τηλέγραφος») που κυκλοφόρησαν επίσης στη Βιέννη, δεν είχαν τη διάρκεια ζωής ούτε το έντονα πολιτικό περιεχόμενο της πρώτης εκείνης εφημερίδας.

Οι Σιατιστινοί αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου συνεργάτες του Ρήγα, του πρώτου μεγάλου οραματιστή της αδελφότητας των λαών της Ανατολής, με την έκδοση της πρώτης ελληνικής εφημερίδας, δύκαια θεωρούνται εργάτες πρώτης γραμμής του κινήματος της απελευθέρωσης και πρόδρομοι της ελληνικής τυπογραφίας και δημοσιογραφίας.

Σαν πρωτεργάτες της ελληνικής τυπογραφίας, σημάδεψαν την ιστορία της με το τολμηρό εθνικό έργο που επετέλεσαν και την ηρωική τους θυσία μέσα στους κατατρεγμούς του σκοταδισμού.

Σαν πρόδρομοι του ελληνικού Τύπου γενικότερα, ήταν εκείνοι που καθόρισαν την εξέλιξή του και που εξαρχήσαν την ειδησιογραφική εντημέρωση με τον πολιτικό λόγο.

Δεν είναι παράξενο το γεγονός ότι στην ελεύθερη Ελλάδα, ο Τύπος, απ' τα πρώτα χρόνια ζωής του ανεξάρτητου κράτους, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη των πολιτικών θεσμών.

Για να τιμήσουν τους αδελφούς Πούλιου οι Έλληνες της Βιέννης, εντοίχισαν στα 1957 στην είσοδο του τυπογραφείου τους που βρίσκεται σήμερα στην οδό Roterturm αριθ. 21, τιμητική μαρμάρινη πλάκα.

Στη Σιάτιστα, το Οικοτροφείο του Γραμπαντζέσιου Γυμνασίου, εξέδιδε από το 1960 ως το 1961 δεκαπενθήμερη εφημερίδα με τον τίτλο «ΜΑΡΚΙΔΑΙ». Ιδρυτές της ήταν ο γυμνασιάρχης Νικόλαος Γιαννουκόπουλος και ο θεολόγος Γιάννης Παπαγεωργίου.

Στα 1971, η επιτροπή εορτασμού 150/ετηρίδας της εθνικής παλιγγενεσίας, τοποθέτησε στην πλατεία του Τσιστοπούλειου Διοικητηρίου Σιάτιστας αναμνη-

στική πλάκα τιμώντας τους συναγωνιστές του Ρήγα, Μαρκίδες Πούλιου και Θεοχάρη Τουρούντζια.

Στα 1975 ιδρύθηκε ο Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος «*ΜΑΡΚΙΔΑΙ ΠΟΥΛΙΟΥ*», ο οποίος από τον Αύγουστο του 1981, εκδίδει μηνιαία τοπική εφημερίδα με τον τίτλο «*ΕΦΗΜΕΡΙΣ*». Η επιτυχημένη επιλογή του τίτλου, προέρχεται από την πρώτη εφημερίδα που κυκλοφόρησαν με τον ίδιο τίτλο οι Μαρκίδες Πούλιου, στις 31 Δεκεμβρίου 1790.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αμάντου Κωνσταντίνου*: «Νέες μαρτυρίες για τον Ρήγα Βελεστινλή», Αθήνα 1927.
- Βακαλόπουλου Απόστολου*: «Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας», Θεσσαλονίκη 1958.
- Βασδραβέλλη Ιωάννη*: «Μακεδόνες απόδημοι στα χρόνια του Ρήγα Βελεστινλή», Θεσσαλονίκη 1968.
- Βασδραβέλλη Ιωάννη*: «Οι Μακεδόνες συνεργάτες του Ρήγα Βελεστινλή και τα επαναστατικά ρεύματα της εποχής», Θεσσαλονίκη 1968.
- Ζαβίρα Γεωργίου*: «Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν Θέατρον», Αθήνα 1872. Ανατύπωσις Α' έκδ.
Επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριον Τάσου Αθ. Γριτσοπούλου Δ.Φ., Αθήνα 1972.
- Καραχάλιου Δημοσθένη*: «Ο Ρήγας Φεραίος και η Μεγάλη Ιδέα», ιστορική μελέτη δημοσιευμένη στην εφημερίδα «Βραδυνή» των Αθηνών, 1929.
- Λαζαρίδη Γεωργίου*: «Οι Αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, ο Γεώργιος Θεοχάρης και άλλοι σύντροφοι του Ρήγα», Αθήναι 1958.
- Λαζαρίδη Γεωργίου*: «Ο ελληνικός τύπος της Βιέννης», Αθήναι 1961.
- Λαζαρίδη Γεωργίου*: «Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση», Θεσσαλονίκη 1982.
- Λαμπρινού Χρίστου*: «Εκδίδονταν και σερβική εφημερίδα των Μαρκίδων Πούλιου». Εφημερίδα «*Μακεδονία*», 12-3-1978.
- Λαμπρινού Χρίστου*: «Ο Τύπος στον αγώνα», Θεσσαλονίκη 1982.
- Μιχαλοπούλου Φανή*: «Ρήγας ο Βελεστινλής», Αθήνα 1930.
- Μοσχόπουλου Νικηφόρου*: «Η συμβολή του Τύπου στην αναγέννηση των Βαλκανίων», (έκδοση στα γαλλικά "La Presse dans la renaissance Balkanique - Etude historique"), Αθήνα 1931.
- Μπόντα Γεωργίου*: «Η Σιάτιστα, Τουριστικός οδηγός του Επισκέπτη», Θεσσαλονίκη 1984.
- Μπόντα Γεωργίου*: «Οι Σιάτιστινοί Αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου», ανάτυπο από τα Χρυσιά της Μακεδονικής Φιλ. Αδελφότητος τ. Γ' 1981, Θεσσαλονίκη 1982.
- Παππά Δημητρίου*: «Η πρώτη ελληνική εφημερίδα», εφημερίδα «Κήρυκας των Αθηνών», 4-12-1928.
- Παπαγεωργίου Ιωάννης*: «Οι Μαρκίδαι Πούλιου, οι πρώτοι Έλληνες Δημοσιογράφοι εν Βιέννη». Εφημερίδα «*ΟΙ ΜΑΡΚΙΔΑΙ*» 15-2-1960.
- Πετρακάκου Δ.*: «Δημοσιογράφος και Δημοσιογραφία», Αθήνα 1921.
- Ρούσσου Δημοσθένη*: «Οι πρώτοι Έλληνες δημοσιογράφοι», εφημερίδα «Ελεύθερον Βήμα», Αθήνα 25-30 Νοεμβρίου 1928.

- Σκιαδά Νίκος: «Χρονικό της ελληνικής τυπογραφίας», τόμος Α' 1476-1828, εκδ. Gudenberg, Αθήνα 1982, β' έκδοση.
- Τζινίκου-Κακούλη Αθηνά: «Η πρώτη ελληνική εφημερίς», περιοδικό «Μακεδονική Ζωή», Μάρτιος 1987.
- Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως: «Επετηρίς του ελληνικού τύπου», Αθήνα 1976.
- Χατζή Δημητρίου: «Ο Σταυρός του Πούλιου Μάρκου ως πηγή πληροφοριών». Εφημερίδα «Οι Μαρκίδαι» 15 Ιουλίου 1960.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Μ. ΜΠΟΝΤΑΣ